

HOGYA GYÖRGY

Rágalom

avagy főhajtás egy akció előtt

„Az az élet, amit nem gondolunk újra és újra át,
amit nem értelmezünk, az nem igaz élet.”

Szókratész

Az efezusi Apellész alkotását, a *Rágalom* című festményt csak leírásokból ismerjük. Apellész Nagy Sándor udvari és portréfestőjeként szerzett komoly nevet és elismertséget, és – állítólag – ő festette az első önarcképet. Az említett mű (*Rágalom*) eredetije nem maradt meg, csak a leírásoknak – többek között Lukianosz leírásának – köszönhetően vált kompozíciós toposszá. Sokat köszönhetünk Leon Battista Albertinek is, aki *A festészetről* (1435) című, a reneszánsz festészetet alapvetően meghatározó munkájában a képleírás (ekphrasis = valós vagy elképzelt kép elbeszélése) mintapéldájaként említette és ajánlotta festőtársainak.

Nem tudhatjuk Lukianosznak, Pliniusnak, Battistának vagy más igyekezetének köszönhetjük-e, de Brueghel, Zuccaro, Rembrandt, Mantegna és Botticelli is „vevők” lettek a témára, és saját elképzelésük alapján alkották újra. Ez, persze, nem jelentette a kép szolgai másolását, ezek a művészek a saját korukat, olykor a saját személyük elleni vádaskodást, esetleg a kép megrendelőjének sorsát akarták új eszközökkel kifejezni. Ez lehetett festmény, rézkarc, grafika, könyvnyomat vagy más, a mondanivaló – kortól és társadalmi helyzettől függően – új és újabb értelmezéssel bírt. *Még akkor is, ha a rágalomról szólt...*

De miről is szól ez a – „senki által nem látott”, leírás alapján „elképzelt” és többször is újraalkotott – kép?

A *Rágalom* története dióhéjban: Apellészt az egyiptomi király – I. Ptolemaiosz makedón diadokhosz – udvarában saját volt mestere, Pamphilosz vádolta meg összeesküvéssel, ám szerencsére sikerült tisztáznia magát, s ennek az ügynek az emlékére festette meg a *Rágalmat*.

A képeken az említett alkotók többsége általában tíz szimbolikus szereplőt sorakoztat fel: a nézőt – általában – Midasz király képviseli, mellette állnak a Gyanakvás és Félreértés. Ehhez nem is szükséges magyarázat, mindannyian gyanakvással és a félreértések súlya alatt fogadjuk a rágalalmazást. A kép közepén, de mindenképpen központi helyen, lángoló fáklyával a kezében – rámutatva a lábainál heverő rágalmazottra, vagyis a nyilvánvaló (i-)gazságra – ott magasodik

a Rágalom maga. Körötte újabb szimbolikus figurák, mint az Irigység, Alattomoság és Hitszegés. A háttérben, kissé meghúzódom, óvatosan és félénken a Megbánás görnyedezik, míg a kép másik szegletében – tehát a Midasszal ellentétes oldalon – az Igazság áll (de talán helyesebb lenne Igazságosságnak nevezni, tehát nem Veritas, hanem Iustitia), hol égre meresztett szemekkel, hol térdepelve, de minden esetben tántoríthatatlanul (és néha meztelenül).

Egy mű, amely egy alkotó ember ártatlanságának állít emléket.

Egy mű, amely más alkotók ártatlanságát is hivatott szimbolizálni. (Botticelli is hasonló elgondolásból festette meg ugyanezzel a címmel a Rágalmat: többek szerint az általa festett képen – is – egyfajta felerősödött személyes érintettség érezhető ki.)

Egy mű, amely végül tágasan értelmezhető szimbolikájának köszönhetően talán alkalmas más mondanivalók megfogalmazására is...

Egy mű, amely nevében nevezi a dolgokat, a fogalmakat, amely i. e. 300-ban és i. sz. 1500-ban is letisztult képet ad a rágalmazás anatómiájáról, belső indítatósáról, amelyen felismerhetők az alakok, egyértelmű a mondanivalójuk, és amely mű közvetlenül szól a nézőhöz.

A Rágalom című festmény, pontosabban Botticelli azonos nevű festménye ungvári utam alkalmával jutott eszembe, amikor is először hallottam a verhovinai, magyarul felvidéki akcióról. Vendéglátóim Firczák Gyula, Darányi Ignác és Egán Ede nevét hozták kapcsolatba az említett akcióval, ám rövid (ungvári) ottlétem nem tette lehetővé, hogy alaposabban foglalkozzak a témával. Annál több időt szenteltem neki, amikor hazatértem után – kutakodásom közben – nagyvonalakban kirajzolódott ennek a nemes indíttatású tervnek a képe. Az érdeklődőknek figyelmébe ajánlom a következő szerzőket: Botlik József alapos tanulmányai, Dupka György írásai, Bartha Miklós *Kazárok földjén* című regénye, S. Benedek András „*A gens fidelissima: a ruszinok*” tanulmánya, korabeli sajtó (Magyarország c. lap).

De menjünk szépen sorjában...

Az első ellentmondás, amit e kérdésben (felvidéki rutének sorsa) tapasztaltam, az az 1867. évi kiegyezés utáni időszak erőteljes gazdasági, társadalmi és kulturális fejlődése a Magyar Királyság területén, s ugyanakkor teljes leépülés és kivándorlás az ország kárpátaljai részén.

Mi lehetett ennek az oka?

Nos, az egyik ok minden kétséget kizáróan az I. Ferenc József király által jóváhagyott 1867-es törvény, amely az izraeliták polgári és politikai jogok tekintetében való egyenjogúságáról szólt. Az izraelita tömegeket Oroszországból pogromok keltésével űzték ki a cári hatóságok, a Monarchia akkori hazánkkal szomszédos

osztrák tartományában, Galíciában pedig üzleti tevékenységükben korlátozták őket. Betelepülésükhöz igen kedvező helyzetet teremtett a magyar állam végletekbe eső liberális politikája, amely az országba költözést nem szabályozta körültekintő bevándorlási törvénnyel.

Ennek köszönhetően indult meg a zsidók nagyszámú bevándorlása, és míg 1850 és 1880 között 250 000-ról 625 000-re emelkedett a számuk, 1890-ben már több mint 707 000-en voltak. (I. Ferenc József az 1895-ben aláírt újabb törvényével, amely az izraelita vallást törvényesen bevett felekezetté nyilvánította, még tovább erősítette a magyarországi zsidóság helyzetét.)

Ami önmagában dicséretes is lett volna, ha ennek a bevándorlásnak a következményeként – és ez elsősorban Északkelet-Felvidéket érintette – nem kényszerülnek kivándorolni ruszin családok ezrei.

Persze nem csak a zsidók vagy kazárok bevándorlása volt a baj. Ezeket a szegény ruszinokat ugyanis, II. Rákóczi Ferenc fejedelem leghűségesebb népét, a „gens fidelissima”-t, az osztrák császári hatóságok a felkelés leverése után földelkobzással, súlyos adóterhekkel büntették. A ruténség – mit tesz a szegény ember? – gyorsan szaporodott, de szántóit, legelőit nem kapta vissza, s így abból a földterületből, amely a XVIII. század elején 10-12 családé volt, a XIX. században már 50-100 familiának kellett megélnie.

És ekkor jött a másik ok: a történet felfedése közben elő-előbukkanó félreértések, csúsztatások, hazugságok sokasága, valamint jöttek azok a bizonyos kazárok. Kezdem rögtön ezzel a két megjegyzéssel:

A kazár kifejezés – többek között – Bartha Miklós *Kazárok földjén* (1901) című könyvében jelent meg először, minden bizonnyal azzal a szándékkal, hogy megkülönböztesse a már magyarországi elfogadott és becsült zsidókat a keletről ezekben az években tömegesen betelepedett, gátlástalanul üzérkedő, nyereszkező kazároktól. *„Kazár név alatt lengyelzsidót értek. Ezen általános nevet azért nem használom, mert a szerencsétlen lengyel nemzetet kímélni akarom, hogy neve ilyen összeköttetésben szerepeljen. És nem használom azért sem, mert a zsidó szó vallásfelekezeti fogalom. Már pedig óvakodni akarok annak a vádnak még a színétől is mintha vallásfelekezeti szempontok vezetnének”* – írja Bartha.

A XIX. századi Oroszországból és Lengyelországból Galícián át Magyarországra beszivárgott gyökértelen, balkánias benyomást keltő kaftános, pajeszos emberek megjelenésüket követően a beregi magyar parasztság – miért, miért nem? – kazároknak nevezte el. Ez a terminus tehát nem Bartha Miklós leleménye, és legkevésbé sem eufemizmus a zsidó szó kiváltására.

A felvidéki akció dokumentumainak böngészése során fájó szívvel kellett megállapítanom, hogy egyes szerzők bizonyos esetekben öncélúan használtak fel történelmi adatokat, és meglehetősen sajátosan, olykor félreérthetően, sőt mi több, szándékosan manipulálva értelmeztek eseményeket. Amikor ennek a történetnek a hőseire gondoltam, és mindarra, amit cselekedtek, úgy döntöttem, meg

kell tenni az első lépést annak érdekében, hogy az adatok teljes feldolgozása után kellő önkritikával és kellő tapintattal őszinte, mindenekelőtt őszinte kép alakuljon ki a verhovinai akció szereplőiről.

És itt meg is állok egy pillanatra.

Pár szó a kazárokról. Annak, hogy az ott élő magyar és ruszin parasztok a betelepedett zsidókat kazároknak nevezték el, nyilvánvalóan oka lehetett az, hogy a kazárok a 700-as években (amikor még mi, magyarok is a fennhatóságuk alá tartoztunk) valamiféle meggondolásból felvették a zsidó vallást. Az Abbászida Kalifátus és a keresztény Bizánci Birodalom közé „szorulva” választaniuk kellett. Kitől fognak függeni, kinek fognak adózni? Ennek az írásnak nem célja a kazárok – történelmük szempontjából sorsdöntő – választásának végső okait firtatni, annál is inkább, mert a tudós szakembereink véleménye is megosztott:

- a) akadnak, akik szerint a kazárok azért választották új vallásukat, mert arra a felismerésre jutottak, hogy mindenképp valamelyik bibliai valláshoz, bibliai erkölcsi felfogáshoz kell csatlakozniuk (tehát lehettek volna muszlimok vagy akár keresztények is)
- b) mások viszont egyértelműen talmudista államcsínyről tudósítanak (tehát a zsidók jó előre előkészítették a váltást, illetve a választást).

(A történelem során máskor is megtörtént, hogy gazdasági meggondolások alapján választottak vallást, mondjuk a himjariták i. sz. 480-ban létrehozták a belső-arábiai beduin csatlósokból toborzott Kinda törzsszövetséget, és ők is felvették a zsidó vallást. Nyilván nem vallási okok vezérelték őket, hanem inkább az állt a háttérben, hogy az abesszinok elfoglalták Jement, és ott buzgón terjesztetni kezdték a kereszténységet. A jemeni himjariták tulajdonképpen a kereskedelmüket védendő, Bizánc ellenében „váltottak”).

A világ mindenesetre nyert a kazárok döntésével – legalábbis a nyugati történészek szerint –, hiszen, ha a kazárok – történetesen – muszlimokká váltak volna, az egész világ vallási térképe másképp alakult volna, különösen, ha nyugaton (Nyugat-Európában) Martell Károlynak 732-ben (tehát nagyjából ugyanebben az időben) Poitiers mellett nem sikerül a muszlimok előretörését megállítania, és a muszlimok ott is előre nyomultak volna. Mindenesetre érdekes feltételezés... egy ilyen döntés következtében lehetséges, hogy a magyar törzsek is muszlimmá váltak volna, vezetőik mindenképpen!

Tehát valahol itt keresendők a kazár-zsidók megnevezésének gyökerei, ez alapján hozhatók kapcsolatba, és ebben az időben születtek meg a „kazárok” zsidó atitűdjei... Ezzel persze nem azt akarom mondani, hogy az 1880-as, 1890-es években Magyarországra Galíciából betelepedett zsidók a kazárok utódai! Erről szó sincs, ugyanis a tudósok ebben a esetben sem egyöntetűek; nem török pálcát sem

Ananiasz Zajaczkowski lengyel professzor, sem Arthur Koestler magyar, vagy még inkább „osztrák–magyar” zsidó származású újságíró elmélete mellett. (Ez utóbbi *A tizenharmadik törzs* című munkájában fejti ki alaposabban a véleményét.) ...attitűd... talán nem is megfelelő kifejezés.

De nézzük csak, mi történt Kárpátalján az 1800-as évek végén!

A kazárok túlnyomó része mint kereskedő és korcsmáros telepedett le, és folytatta addigi mesterségét. Emellett mindenféle más ügyekkel is foglalkoztak. Azonnal felismerték a hegyvidéki nép szellemi és gazdasági elmaradottságát, italozásra való nagy hajlamát. Bartha Miklós már említett, *Kazárok földjén* című könyvében számos példa található arra, miként éltek vissza a kazárok szervezetségükkel, hatalmukkal; jóságot, földet szereztek, jogtalanul hallatlan uzorát szedtek, és sorolni lehet a gaztetteiket.

(Egy paraszt 15 év alatt 5 Ft kölcsön után 600 Ft-ot fizetett, és a kölcsön összegével még mindig tartozott. Már ráment a háza, a tehene, a juha és a kenderföldje, és még mindig a kazár adósa volt. Csak a vejénél éldegélt... Másik eset a számtalanból: egy kazár ellen ötven valahány esetben indítottak pert uzsora miatt, ám negyvennégy esetben a vizsgálatot megszüntették; egy lutarkai parasztnak azért gyűjtötták fel a házát, mert a galíciai fát fuvarozóknak szállást és ellátást adott, ezáltal megfosztva a kazárt az „üzlettől”. És vég nélkül lehetne sorolni az atrocitásokat.)

A szegény, egyszerű rutének számára képtelenségnek tűnt fellázadni a kazárok ellen. A nép a maga egyszerűségében azt látta, és úgy érezte, hogy a kazárok mögött ott áll a törvény és a hatalom (mindez természetesen fedte a valóságot), és érdekes módon mindez valamiképp kielégítette a nép biztonságigényét, mert ártatlanságában gondolni sem mert arra, hogy ez az összjáték, mármint a hatalom, a politika és a pénz összjátéka, az ő számára nézve halálos lehet. Azt, hogy igazságtalan, megszokta, de hogy ebbe bele lehet halni, az már túlnőtt az ő erkölcsi beidegződésén. Ita diis placuit – így rendelték az istenek, mondták volna, ha tudtak volna latinul, de nem tudtak, így hát vagy kivándoroltak, vagy behaltak; a kazár filozófia és praxis ezt a két alternatívát kínálta.

Mit kínált a Magyar Királyság?

Az 1890-es évek derekára a magyar kormányzat és az értelmes vezetők számára is világossá vált, hogy a már-már katasztrofális helyzet javítása, illetve enyhítése csak hathatós állami segítséggel és közreműködéssel lehetséges. (Elvégre 60-70 000 ember került az éhhalál küszöbére!)

A ruszinok körében uralkodó rendkívüli nyomorra nyilvánosan először 1896-ban Halász Géza hívta fel a figyelmet egy Munkácson kiadott röpiratban, melynek címe *Ötvenezer Bereg megyei orosz lét-kérdése*:

„Alacsony, a földdel majdnem egyvonalban álló tetőzetű házakban laknak, 6-8-an egy szűk szobában, vegyesen a birkákkal és sertésekkel. Házaikon kémény nincsen s fojtó füstben szoronganak némely helyen a betegek is. A falba vert két vaskarón deszkák vannak elhe-

lyezve, mely ágyul szolgál nekik. Ez alatt tanyáznak a sertések, az ágy felett pedig bölcső csüng kötélén. Gyermekük majdnem teljesen ruházatlanul, mezítláb futkosnak a bokán felül érő hóban és jég között. Ilyen a nyomor az egész vonalon.”

Ezen előzmény után került sor 1896 március elején Budapesten gróf Bánffy Dezső miniszterelnök és Firczák Gyula munkácsi görögkatolikus püspök találkozására, ahol egy öt pontból álló titkos, kézírásos megállapodást kötöttek.

Firczák Gyula munkácsi görögkatolikus püspök kezdeményezésére tehát megmozdult valami.

1897 januárjában Firczák Gyula püspök és a vidék 14 országgyűlési képviselője (Szaploneczay Miklós, Urányi Imre, Nyegre László, Jónás Ödön, Szentpály Jenő, Perényi Zsigmond br., Lónyay Sándor, Lónyai Géza, Nedeczey János, Bartha Ödön, Tomcsányi László, Sztáray Gábor gr., Komjáthy Béla, Hegedüs Béla) memorandumot nyújtott be Bánffy Dezső miniszterelnöknek.

Ezt követően 1897-ben Darányi Ignác földművelésügyi miniszter magával Schönborn Ervin gróffal tárgyalt a földbérlettel kapcsolatban, és a megállapodás is közöttük született meg. A kincstári földek bérbeadásán kívül az állam szerződést kötött a Schönborn uradalommal, és 12 660 kh földet bérelt tőle 25 évre, amelyet tovább parcelláztak 4132 kisgazdának.

Schönborn Ervin gróf.

A rágalom, a vádaskodás mindenkit utolért. Schönbornot is. A korabeli sajtó képviselői, sőt a hegyvidéki ruszinok nehéz helyzetével kapcsolatos jelenlegi szakirodalom is többször szavá teszi, hogy részben (mások szerint teljes mértékben) a Schönborn-uradalom volt a felelős a lakosság helyzetéért, mivel a gróf csak a vadászattal törődött, és nem vette figyelembe az új helyzet okozta változásokat (nehezen hozzáférhető legelők, elnyomorított porták).

Ebben az esetben is tetten érhető bizonyos elfogultság, és az elfogultság oka: a Schönbornok ugyanis a volt Rákóczi birtokokat kapták meg hűségük és elkötelezettségük jutalmául. (Adományként III. Károly királytól a Rákóczi-szabadságharc idején a Habsburg-háznak nyújtott hatalmas pénzkölcsönök ellentételezéseként.) Az 1711-es szatmári béke után nem sokkal, 1726-ban már hitbizományi területként kapták meg a munkács-szentmiklósi területet, amely, tegyük hozzá, jó nagy volt. A hitbizomány Bereg vármegyében 233 067 katasztrális holdon – 1350 négyzetkilométeren! – terült el, a megye területének 37, erdőségeinek 71 százalékát elfoglalva.

(Nem mintha a Schönbornok addig nélkülöztek volna: hitbizományi birtokként kezelték a Stájerországban lévő hefesensteini, schönborni, muhibergi, göllersdorfi, mauterni, rossazi, arafelsi, waldöneteini és dornecki birtokokat is.) A család eleinte nem is igen foglalkozott ezzel a területtel (már ami személyes

jelenlétüket illeti, a gazdálkodásból befolyó haszonnal annál inkább), Schönborn Ervin gróf volt az első, aki komolyan és személyesen részt vett a gazdálkodásban és annak irányításában. Az 1885-ös budapesti Országos Kiállítás alkalmával a gróf a munkácsi uradalmat bemutató önálló pavilont állíttatott, minden az uradalom által forgalmazott termékkel és a vidék népi kultúráját bemutató tárgyakkal. Jelentős volt a kiállítás vadászati részlege is, amely híven tükrözte a tulajdonos ebbéli nagy szenvedélyét. Schönborn Ervin élete során gyakran fejtett ki jótékonyági, illetve szociális tevékenységet. Főispáni kinevezésekor a szokásos ünnepi beiktatás helyett a munkácsi reáltanodának ötezer forintot juttatott, belső titkos tanácsossá való kinevezése alkalmából pedig 150-150 forintot adományozott Beregszász, Munkács, Verecke és Lucska szegényeinek. Ezek mellett gyakran segítette adományaival jótékonyági egyletek működését, iskolák és kórházak felújítását, a Magyar Tudományos Akadémia székházának építésére 7000 forintot adományozott, a millenniumi ünnepségsorozat alkalmából pedig 10 000 koronával támogatta a munkácsi római katolikus plébániatemplom felújítását. Amikor 1881 elején az uradalom verhovinai (hegyvidéki) részén éhínség tört ki, Ervin gróf az éhezőknek gyűjtést szervezett, ahol 300 forintot sikerült összegyűjteni. Az adományozók között volt Rudolf trónörökös, emellett pedig a magyar kormány is próbált segíteni a nélkülözőknek: 200 000 forint kölcsönt küldött jó minőségű vetőmag vásárlására, melyet szétoszthattak az ínségben szenvedőknek, ezenkívül 16 000 forint könyöradományt is átutalt.

Darányi Ignác földművelési miniszter tehát leült Schönborn gróffal tárgyalni, és a következőkben egyeztek meg: a munkács-szentmiklósi uradalom hegyi gazdaságaiból mintegy 12 660 kataszteri holdat az állam 25 évre bérbe vett. (A későbbi tárgyalások során ezt a területet kibővítettek.) Az egyezés szerint a közterheket az uradalom a saját anyagi erejéből volt köteles viselni, az épületek karbantartását pedig az államkincstár vállalta, de az ehhez szükséges összes építési anyagot az uradalomnak díjtalanul kellett biztosítania. Darányi Schönborn gróffal megállapodott arról is, hogy a bérlet egyik majorjában a járás összes községének tenyészállat-teleltető állomást, illetve elszórtan néhány paraszti mintagazdaságot létesítenek.

Az egyezés után Darány Ignácnak meg kellett találnia a megfelelő embert, aki ezt a herkulési feladatot képes elvégezni. És meg is találta. Egy bizonyos Egán Edét nevezett ki kormánybiztosnak, aki ír hercegi családból származott, és különböző német, cseh és magyarországi gazdaságokban – köztük apja borostyánkői uradalmában – tevékenykedett. (Apja korábban telepedett le Magyarországon.)

Mint később kiderült, Egán volt a legmegfelelőbb ember erre a feladatra. A sajtónak így nyilatkozott: *„Fogjunk össze, hogy a magyar glóbus ezen legsötétebb Afrikájában európai viszonyokat teremtsünk és hogy Magyarország hegyvidéki részeit valóban magyarrá tegyük!”*

Bartha Miklós pedig ezt írta róla:

„Hónapokat töltött a hegyvidéki megyékben. Községről községre, emberről emberre vizsgálódott, adatokat szerzett, meggyőződést értelt. Kezét rátette a viszonyok ütőérére. Figyelemmel hallgatta a nyomor szívdobogását. Méregette azon lejtők esési viszonyaira, amelyeken ez a nép a mélységekbe süllyedt. Tanulmányozta a nép testi-lelki állapotát. Egyszerre dolgozott lélektani, orvosi, gazdasági és szociológiai módszerekkel. Éles szemét semmi sem kerülte ki. Mindazon szálakat összegyűjtötte, melyek a népet a földhöz, a keresethez, a kocsmároshoz, az uzsoráshoz, a templomhoz, a jegyzőhöz, a bírósághoz, a vármegyéhez, az adóhivatalhoz, az erdőhöz, mezőhöz, baromhoz, hazához, Istenhez és családhoz fűzik. Ezen szálakból fonta meg jelentését, melynek első része a rutén nép gazdasági és erkölcsi állapotával és a nyomor okaival foglalkozik.”

1898. március 28-án Szolyván megalakult a hegyvidéki miniszteri kirendeltség, mellyel ténylegesen útjára indult a magyar állam által anyagilag támogatott hegyvidéki akció. Ugyanezen a napon tartották meg az első bizottsági ülést is Munkácson, április 21-én pedig Szolyván. Egán javaslatára a munkácsi országgyűlési képviselő mellett néhány görögkatolikus lelkészt és a munkácsi uradalom több gazdatisztjét és főerdészét is bevonták a szervezőbizottság munkájába.

Egán azokat a rutén parasztokat, akiket még nem tettek teljesen tönkre, akik jellemileg megbízhatóak, és akik még nem voltak kizsákmányolóiknak teljesen a hatalmában, a két községben összeíratta egy bátor pappal, Tegze Gézával, akit hat hétre Máramaros vármegyéből szabadságoltatott a püspök. A lelkész ott alakította meg az első hitelszövetkezetet. A két faluban ugyanis a helyzet teljesen elmérgesedett, ezért Egán felkérte a lelkészt, világosítsa fel a népet. (Tegze annak ellenére vállalta a küldetést, hogy a szövetkezetek körüli áldásos munkája miatt házát négyszer felgyújtották, egy ízben az életére törtek, a feleségét pedig ismeretlen tettesek megkésélték.) A számos nehézség ellenére sikerült megalakítania a két község hitelszövetkezetét, melyeknek már mintegy száz-száz tagjuk volt.

A szerzett tapasztalatok alapján Egán három területen készítette elő és szervezte meg munkáját az uzsorások ellen:

1. földet és állatokat adott a szerencsétlen sorban élő ruszinoknak,
2. legelőket és téli aklokat építtetett,
3. valamint a legnagyobb csapást azzal mérte az uzsorásokra, hogy hitelszövetkezeteket hozott létre, ahol a tisztességes emberek tisztességes kamatra kaptak kölcsönt, tisztességes kocsmákat nyithattak, amelyekben nem mérgezett, silány pálinkát mértek a munkásoknak.

Így, első olvasásra talán értelmezhető is ez a lényegében nagyon leegyszerűsített történet, de most jutunk el a bevezetőben említett *Rágalom* című alkotás analógiájához. A vádaskodáshoz, amely Pamphilosz sértettségének és féltékenységének kifejezése lett. És az Alattomosághoz, az Irigységhez és a Tudatlansághoz.

Mert nézzük csak meg, miféle dicséretetek és vádak keringtek a magyar társadalomban, sajtóban a felvidéki akcióval és Egán tevékenységével kapcsolatban!

Mert az kétségtelen, hogy a harc az Egán Ede által képviselt és megszemélyesített felvidéki akció pártolói, és a titokban a kazárok által pénzelt és felügyelt sajtó és az általa befolyásolt közvélemény között folyt, méghozzá oly módon, hogy az érintett ruszinok mindebből vajmi keveset értettek. S amiképp képtelenek voltak harcolni az uzsorakamatok ellen, éppolyan értetlenül szemlélhették a sajtóban megjelenő cikkeket. Már ha olvasták őket.

Követhető és érthető a magyar állam terve, amely ezt a 60-70 000-es tömeget, amely az állam fennhatósága alatt élt és szenvedett, a görögkatolikus vallás meghagyása mellett egyenrangú polgárokká akarta változtatni. Ez ellen egyetlen ruszin sem tiltakozott. (Ezek a ruszinok magyarok akartak lenni szívvel-lélekkel, nem számításból...)

Érthető, hogy az állam és megbízottjai ennek érdekében lépéseket tettek. Ami kevésbé érthető, az ennek a tervnek az ellenséges fogadtatása.

Egánt például – aki éjt nappallá téve hajszolta magát – a vereckei kocsmáros meg akarta mérgezni. Megint más rálőtt a sötétben. De országos viszonylatban is nagy „népszerűségnek” örvendett, állítások szerint a liberális sajtóban 376 hírlapi közlemény jelent meg Egán Ede ellen (!), és az ellenzéki, kormányellenes sajtó is heves ellenszenvvel kísérte működését, és azzal vádolta, hogy reakciós politikai irányzatot szolgál ki. Maga Ady Endre is elítélően nyilatkozott személyéről. (Bár Egán halálakor már más hangokat ütött meg.)

Mindezek után érthető, hogy a biztosítótársaságok nem voltak hajlandók vele életbiztosítást kötni, ez csak Darányi Ignác személyes közbenjárására sikerült.

Végül, a kazárok részéről oda fajult a helyzet, hogy mint Egán az egyik levelében írja: *„Engem pedig »Hástedt«-be tettek (a legborzasztóbb felekezeti bosszú, átok), mely, mint a beavatottak állítják, annyit jelent, hogy minden igazhitű, a kis gyermektől kezdve a tehetetlen aggastyánig, köteles mindennapi imádságába azon forró óhajt bevenni, hogy Jehovah engemet legkésőbbben egy év alatt okvetlenül elpusztítson.”*

Közben Egán Ede már 1900-ban szembekerült egyes politikai körökkel is, akik nem akarták az akció szélesebb körű kiterjesztését. Ezért 1901 elején kinevezték mellé Paris Frigyes ny. kolozsvári királyi ügyészt, hogy a „kerékkötő” szerepét játssza mellette. Ő – mint ez várható volt és miként ezt „egyesek” elvárták tőle – törvényellenesnek minősítette a hitelszövetkezetek és az áruraktárak szervezését. A kettőjük közötti ellentét áthidalhatatlanná vált, Paris kifogásolta is Egán működését egy miniszteri tanácsoshoz írt levelében. Egán viszont megvádolta őt, hogy egy érdekközlésben áll. Darányi végül Parist figyelmeztette, amire Paris lemondott. Mindez 1901 júniusában történt, szeptemberben pedig „véletlen” baleset következtében elhunyt Egán Ede.

Nos, valóban nehezen követhető, mitől is vált ilyen veszélyessé Egán Ede és az eszme, amit képviselt. Honnan eredt, miből fogant az a hallatlan közöny, amely a 60 000 ruszin sorsát fogadta? Miért volt fontosabb a magyar közvéleménynek az afrikai helyzet, mint északkelet polgárainak sorsa? Miként Ady is megírta: / *Hogy*

most ezerszer izgatóbb / A búrok sorsa, mint a tót / Avagy ruthén kenyere. / Valljuk be: így vagyunk vele.

Ugyan a tudományok melyike képes kielégítő választ adni ezekre a kérdésekre?

A felvidéki akció végül is leegyszerűsítve egy zsidópártoló és egy zsidóellenes tábor harcává torzult. Akik támadják a kazárokat, azok a helyi (értsd: már régen itt lakó vagy régebben betelepült) zsidókat is támadják, mondta az egyik fél, míg a másik nem győzte hangsúlyozni, hogy nem a magyar értelmes zsidó réteggel van baj, hanem az uzsoráskodó, a „rendes” zsidók mögé bújó „kazárokkal”.

Egy akkoriban végzett felmérés, vagy inkább körkérdés válaszait olvasgatva ugyancsak érdekes gondolatok párosíthatók e témával. Az egyik folyóirat által a közélet prominens személyiségeinek szegezett kérdés lényege: van-e zsidókérdés Magyarországon?

Néhány válasz (részlete):

BUDAY BARNA — *v. orsz. képviselő:* „Az az import, mely szóba jött a múltban és szóba jöhet a jövőben is: a kazár. Beözönlése annak idején népvészedelem volt és sokan mégis zsidókérdést csináltak belőle. Pedig a kazár méltatlan a magyar zsidósághoz. Fagyöngye mindkettőnknek. Nem, a két kéz munkájára támaszkodó exisztencia ez, hanem a falusi nép zsarolója, a gyámoltalanság és könnyelműség irgalmatlan adószedője...”

„Ha megszorul kalandor útján, felekezeti alapon a saját érdekeivel szolidaritásba igyekszik kényszeríteni a hazai zsidóságot...”

„A magyar paraszt életét a zsidókérdés eddig nem nagyon érintette. Ott, ahol a zsidó a földet is akarta, például a ruténeknél, ott el is kezdődött a nagy zsidókérdés.”

Dr. HAJDÚ MIKLÓS, „A Nap” felelős szerkesztője elkeseredetten írja, hogy a magyar zsidóság politikai hetilapja, amely húsz esztendőn át díszmunkatársaként ünnepelte őt, a Makkabea-cionista egyetemi ifúság felkérésére tartott őszinte előadása után, ahol kijelentette, hogy a magyar zsidóság úgynevezett hivatalos sajtója házitenyészetben gondolzza az antiszemitizmus baktériumait, csak azért, hogy legyen kivel szélmalomharcát harcolnia, meg azért, hogy elterelje a figyelmet a felekezet belső bajairól, tizenkét hasábos cikket szentelt csekély személyének, szó szerint kivégezte őt.

A felvidéki akció által támasztott sajtóviharba valóban keveredett antiszemita felhang. Az elfogulatlan és intelligens zsidóság azonban nem látott benne antiszemita tendenciát. Igaz, ennek nem is adott nyilvánosan hangot. Mert kényes téma, és ebbe ők nem szerettek volna belekeveredni.

Így igaz. Kényes téma. És ugyanakkor – mint többen megjegyezték – felesleges. Mivel sem jobb, hasznosabb az 1240-iki párisi disputánál, melyet Blanche királyné vezetett, ahol Rabbi Jechiel Parisból és Rabbi Mose Coucyból védték meg a zsidóságot a kitért Donin Miklóssal szemben, nem jobb az 1263-iki barcelonai hitvitánál, mely Don Yayme arragoniai király vezetése alatt folyt le, s ahol a nagy Nachmanides védte négy napon át (július 20–24.) a zsidóügyet a dominikánus

Pablo Christianival szemben, és végül, de nem utolsósorban semmivel sem jobb a tortosai hitvitánál, mely 1413-tól 1414-ig tartott, s ahol Benedek pápa előtt 16 zsidó tudós szállt szembe Josua Lorqui nevű kitért zsidóval.

Pedig nem felesleges. Szégyenletes.

Apellész Rágalom című képe nek legmozgalmasabb részét látom magam előtt: jelen van a Rágalom, a Hitszegés, az Alattomosság, csak Apellész helyett Egán Ede fekszik a földön meghurcolva, megvádolva és megölve. Mert Egán Edét a lázi dombon meggyilkolták... Hivatalosan máig sem tudni, kik tették, sőt mi több, a korabeli sajtó és minden hivatalos jelentés szerint öngyilkos lett.

Még a rágalmazó személye is – Pamphilossal ellentétben – ismeretlen. A vádaskodás, a rágalmazás, a feljelentés mára szofisztikáltabb lett, már nem Pamphiloszok mondják szemtől szembe vádjaikat, hanem „valakik” sunyin terjesztik ocsmányságaikat, s legfeljebb egy jóindulatú jóbarát közel hajolva a füledbe súgja, hogy hallott valamit, de nem mondhatja meg kitől, valamit, amiről te nem tudsz, a többiek viszont a személyes beavatottság gőgös érzésével írnak le és zárnak ki köreikből... És persze, nem kérdezik meg: – Igaz-e?

Senki sem mondta ki nyíltan, hogy Egán Ede veszélyeztette a kazárok fő bevételi forrását, az uzsorájukat. Senki sem nevezte nevén azokat, akik befolyásolták a sajtó képviselőit, néhány parlamenti képviselőt, néhány ügyvédet, néhány bírót. Egán viszont nagyon sokak számára áruló volt, és ki tudja még mi minden, míg meg nem ölték.

A kép, a Rágalom már nem a rágalomról szól, már rég nem ő a főszereplő, hanem a rágalmazotról, az áldozatról: Egán Edéről és mindarról, amit képviselt.

1901.szeptember 20-án reggel, miközben Ungvárról Munkács felé tartott, a lázi-dombon megállt egy pillanatra, hogy kiszellőztesse a fejét. Vagy ki tudja, miért? Elsétált egy darabon, és a vele utazó, de addig a lovas fogaton maradó Rochlitz *Nándor* királyi főerdész, a hegyvidéki kirendeltség Ung vármegyei megbízottja már csak a lövésre figyelt fel, és oda pillantva annyit látott, hogy Egán elesik. A súlyosan megsérült Egánt fogaton vitték vissza Ungvárra, ahol a közkórházban meghalt anélkül, hogy visszanyerte volna öntudatát.

a) A helyi törvényszék két tagja, *Orosz Ádám* vizsgálóbíró és *Polányi Aladár* királyi alügyész, valamint orvosa a helyszíni szemlén felvett jegyzőkönyvükben „Az öngyilkosság esetét teljesen kizártnak nyilvánították”

b) A hetekig tartó nyomozás után a hivatalos vizsgálóbizottság véletlen balesetet állapított meg.

c) Egán halálát követően a biztosítótársaságok képviseletében orvosi minőségben Ungvárra utazott Virág dr., Gerber Béla, Rózsa Félix és a helybéli Tüchler Sándor dr. ügyvéddel együtt Orosz járásbírótól a holttest megvizsgálását kívánták. A vizsgálatnál rajtuk kívül ott voltak Nujo Kálmán dr. városi főorvos és Róth Herman dr. A koporsót felnyitván az orvosok a boncolásról szóló

jegyzőkönyv helybenhagyásával megállapodtak abban, hogy „...a halál oka lehetett öngyilkosság, de lehetett véletlen baleset is. Egyik sincs kizárva.”

- d) Bihar Jenő újságíró, a Magyar Állam című lap akkori belső munkatársa beható magánnyomozást folytatott, és büntetőjogi részletességgel, a végzetes út körülményeinek alapos feltárásával, az ellenérvekkel és éles logikájú cáfolatával arra a következtetésre jutott: „*nincs kétség benne, hogy Egán Ede öngyilkos-ságnak áldozata lett*”.

Közben a fővárosi lapok – kivétel nélkül – kezdettől fogva balesetről vagy öngyilkosságról írtak, sőt Egán tragikus halála után két nappal, 1901. szeptember 22-én az egyik budapesti hírlapban megjelent tárcájában Bródy Sándor író a ravatalán fekvő Egán Edét megrugdalta, „*elnevezvén őt sehonnainak, bolondnak, jött-mentnek, aki az ártatlan tincsek ellen indított harcot és nem csoda, hogy öngyilkos lett*”. Merthogy miért vállalt munkát erején felül...

Persze igazságtalanság lenne úgy feltüntetni a tényeket, mintha a magyar nemzet teljes egészében elfordult volna Egán Edétől. Szó nincs róla!

Bródy Sándorral ellentétben Ady Endre más véleményt fogalmazott meg. 1901. szeptember 21-én a Nagyváradai Naplóban a következőket írta: „*Szomorú, gyászos végéről egy sokat emlegetett szereplő embernek hoz hírt a telegráfról. Egán Ede, a felvidéki ruténság helyzete javítására indított akció kormánybiztosa agyonlőtte magát... (Ekkor még Ady sem tudott/tudhatott semmit Egán halálának igazi okáról.) ...Nem kímélt senkit, de legkevésbé kímélte önmagát... Dolgoit, akciójának fanatikus voltát nemegyszer láttuk nagy veszedelműeknek. Sokszor bíraltuk nagyon erősen. De elismertük jóhiszeműségét. Elismertük s elismerjük, hogy fanatikus munkálkodása, energiája nagyon sok hasznosat művelt. Mindenesetre ellenfelei voltunk. Ám most, mikor az előhívott halál kitiltja a tollból a kritikát, mi csak egy tudós, lelkes, rajongó ember megdöbbenő tragikumát látjuk. Ez a sötét tragikum könnyet érdemel.*”

Találtam pár cikket a Magyarország című lapban, melyek – a halála utáni nekrológokban – méltó módon emlékeztek meg Egán Edéről:

„*Egán az igazi munka embere volt. Ha megérkezett a fővárosba, reggeltől estig, sőt gyakran késő éjjelig dolgozott. Aktáiba elmerülve töltötte legtöbb idejét vagy sorra járta a minisztériumokat, hogy személyesen intézze el az akcióra vonatkozó ügyeket. Egy ízben valamelyik írógéptársaságtól tizenhét gépíronót rendelt föl a szállóba és egyszerre diktált fontos jelentést mind a tizenhétnek*”

„*Egán Edében megvolt mindaz, ami más országokban a nemzet háláját szokta kiérdemelni. Hazafiság, lángbuzgalom, óriási munkabírás, magas szakértelem, és nemes, mélyen érző szív... ...nem ismerte a pihenés óráit, ...csak egy célt ismert: hogy kiemelje a súlyedségből, a szívet tépő nyomorból a népnek azon ezreit, melynek sorsát a kormánya reá bízta. Pedig hát mennyi nehézséggel kellett megküzdenie! A rosszindulatnak és irigységnek mekkora tengerét zudította magára!!!*”

És még egy érdekes mondat a Magyarország lap méltatásaiból: „*Legyőzte valamennyit. Minisztere az ország színe előtt megadta neki a legfényesebb elégtételt, és a nemzet jobbik része tapsolt, ujjongott ehhez az elégtételhez.*”

Tehát a nemzet jobbik része...

És mit írtak a nemzet „rosszabbik” részéről?

„*Vájon elnémul-e most, e tragikus ravatalnál a rágalom, a gyanú, az üldözés? ... Van-e ezeknek az embereknek lelkiismeretük? És ha van, nem félnek-e attól, hogy Egán Ede véres árnya megjelenik előttük? Abba fogják-e már valahára hagyni a jó hazafiak kíméltlen, elvadult üldözését? Vagy arra várnak, hogy a nemzet feltámadó haragja némítsa el kábító lármájukat, szüntesse be kárhuzatos munkájukat?*”

A „képen még végzek pár ecsetvonást, itt-ott ki kell emelni néhány árnyalatot”:

- A miniszteri megbízott halála után Kazy József került a helyére, akinek irányítása alatt a megfelelő alapokkal rendelkezve, a hegyvidéki akció tovább bővítette tevékenységét.
- Rochlitz erdőtanácsos jóval később, a halálos ágyához kért két tanúnak monddta el a gyilkosság hiteles történetét. Egánt meggyilkolták. Ám hivatalosan ezzel már senki sem foglalkozott.
- 1914 szeptembere és 1915 áprilisa között három alkalommal tört be a cári orosz hadsereg az északkeleti Felvidékre, és megsemmisítette a hegyvidéki gazdasági akció eredményeinek jelentős részét.
- Napjainkban a csonka hazában sem utcanév, sem emléktábla nem örökíti meg Egán Ede emlékét. Még Budapesten sem, pedig ő volt a főváros korszerű tejjelátásának a megszervezője.
- A kárpátaljai ruszinok és magyarok a mai napig nagy tisztelettel emlékeznek Egán Edére, mint a kárpátaljai ruszinság jóttevőjére. A rendszerváltás után, 2002 márciusában ifj. Vaszil Olásin ungvári szobrász és Vladiszlav Hanzel építész kivitelezésében új emlékművet emeltek Börvinges (Barvinok) határában.

Nos, így sikerült egy hallomásból ismert kép „újrafestése”, egy hallomásból ismert történet újramesélése. Botticelli Lukianoszra és Battistára hagyatkozott, mikor megfestette Rágalom című képét, én elsősorban Dupka György elbeszéléséből, és Botlik József nagyszerű, alapos munkáiból indultam ki. És persze sok más szerző írásából. A történethez – mely sokak számára ismert – sokat nem tudok hozzátenni. Egyetlen célom volt: leseperni a történetről a sallangokat, a felesleges, méltatlan vádakot, és fejet hajtani egy olyan ember előtt, akit önfeláldozó, szívós, becsületes munkája ellenére méltatlanul próbálnak elfelejteni. Arra kívánok buzdítani másokat is, hogy értelmezzék újra, meséljék el újra és újra az olyan emberek történetét, mint amilyenek Firczák Gyula, Darányi Ignác, Tegze Miklós, Bartha Miklós, Egán Ede és a többiek voltak.

Ferdics Béla: *Corpus XI.*, 2019, faág, madzag